

УДК 343.85

А.Ю. ДЗЮБА, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЖЕРТВ ЛАТЕНТНИХ ЗЛОЧИНІВ У ЗАКОРДОННИХ ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ключові слова: жертва злочину, латентна злочинність, віктимна поведінка потерпілого

Злочинність має цілком реальний емпіричний вимір. Звідси випливає, що кримінологічні дослідження дозволяють отримати у певному сенсі оцінку відповідного соціального явища та його структурних компонентів.

При вивченні проблем злочинності дослідники-емпірики шукають відповіді на питання на те, наскільки ефективним є кримінальне право і правові інститути у питаннях протидії злочинності. Вони узагальнюють моделі і типи злочинної поведінки, злочинних організацій, оцінюють структуру та динаміку злочинності з урахуванням її латентної складової.

Як відомо, ще з часів А. Кетле кримінологічна наука цікавиться «темною цифрою» злочинності. Бельгійський математик Адольф Кетле в 1835 році оприлюднив перший статистичний аналіз розподілу злочинності у кількох європейських країнах (Бельгія, Франція, Голландія) [1, с.23–74]. Дослідник проаналізував структуру і рівень злочинності та встановив, що індекси злочинної поведінки залежать і змінюються від клімату, сезону, статі та віку, виховання і соціального середовища. Однак лише протягом останніх десятиліть з розвитком і вдосконаленням кількісних та якісних кримінологічних методів і методик злочинність у цілому та її латентна компонента зокрема набули цілком конкретний кількісний вимір.

Латентна злочинність є вагомим чинником самодетермінації злочинності, адже злочинці,

які уникли викриття та відповідальності, з одного боку, самим фактом безкарності стимулюються до протиправної поведінки, а з іншого – через механізми соціально-психологічного ураження втягують нових осіб в орбіту злочинної діяльності [2, с.229]. До найбільш актуальних і водночас дискусійних проблем вивчення злочинності на сьогодні фахівці-кримінологи відносять емпіричну оцінку загального рівня злочинності, структури, тенденцій її розвитку з урахуванням високої латентності явища, а також її обчислення, пов'язаного з поведінкою потерпілих від злочинів, які з різних мотивів не повідомляють про це відповідним органам [3, с.197]. Проблема латентних жертв злочинів або латентної віктимності на сьогодні є досить актуальною та становить предмет досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних віктимологічних досліджень.

Багатоаспектні проблеми латентної віктимології розглядалися у низці наукових праць вітчизняних учених і представників ближнього та далекого зарубіжжя. Це роботи Л. Багрій-Шахматова, М. Бажанова, Ю. Бауліна, О. Бойко, В. Борисова, Б. Головкина, Гілінського, Г. Забрянський, А. Конєва, В. Коновалова, М. Коржанського, О. Лисодеда, В. Лунєєва, А. Репецької, В. Рибальської, Д. Рівмана, В. Тація, В. Тулякова, В. Христенко, О. Юрченко та ін. Значна увага особі жертви злочину приділялася такими дослідниками як Л. Франк, В. Христенко, І. Христич, Д. Сорокотягіна, Р. Блек Борн, Дж. Мілль, Т. Мішель. Разом із тим, аналіз наукових публікацій показав, що міжнародний досвід віктимологічних досліджень жертв латентних злочинів в Україні був досліджений недостатньо. Тому метою статті є загальний огляд результатів зарубіжних досліджень жертв латентних злочинів. Оскільки мова йде про потерпілих від вчинення злочинних посягань, які зазвичай не охоплюються офіційною статистичною звітністю, вивчення цієї категорії осіб зазвичай є надзвичайно складним науковим завданням. Отже, запозичення досвіду віктимологічних досліджень розвинених країн видається таким, що заслуговує на увагу.

Загальний рівень злочинності складається з зареєстрованої та латентної її частини. У кримінологічній літературі традиційно застосовується визначення «латентна злочинність». В.В. Голіна визначає латентну злочинність, як сукупність не виявлених та з інших причин невідомих правоохоронним і судовим органам злочинів, відомості про які не знаходять відображення у офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [4, с.63]. Як справедливо зауважує М.В. Тацій, латентною є злочинність, що складається із сукупності злочинів, які реально були вчинені, але в силу різних обставин належним чином не зареєстровані у офіційній кримінально-правовій статистиці [3, с.229]. Загальний рівень латентної злочинності виступає в такому разі як сума рівнів природної (незаявленої) і штучної (прихованої) латентної злочинності. У центрі віктимологічних опитувань стоїть питання саме латентної віктимності. У сучасній кримінологічній літературі поняття «латентна віктимність» ототожнюється з поняттям «латентна жертва» злочину [5, с.277]. При визначенні предмета дослідження у якості поняття «латентна віктимність» використовуємо конструкцію, запропоновану Б. Головкиним. Під латентною жертвою злочину вчений визнає невідому для уповноважених органів державної влади фізичну або юридичну особу, якій фактично заподіяно шкоду злочинним посяганням, а також відому особу, яка не має офіційного статусу потерпілого [6, с.74–77].

Віктимологічні дослідження, які останнім часом перебувають у центрі уваги багатьох учених-кримінологів, мають вагоме значення для розробки нових методів запобігання злочинності, оскільки їх об'єктом виступають усі жертви злочинів: як ті, що враховуються офіційною статистикою, так і ті, що залишаються латентними [7, с.7]. У багатьох розвинених країнах (США, Канада, Австралія Великобританія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія) накопичено багатий досвід з використання різноманітних методів оцінки злочинності. Серед них слід виділити опитування населення на

предмет того, хто з громадян за певний період (місяць, півріччя або рік) став жертвою злочину. У результаті аналізу емпіричних даних щодо загального рівня і структури злочинності, складу жертв злочинів складаються так звані огляди віктимізації, що певною мірою відображають питання латентної віктимності.

Разом із тим, досвід національних і міжнародних опитувань жертв злочинів вказує на низку методологічних проблем соціологічної оцінки віктимізації населення й поширення злочинності. Багато в чому вони обумовлені недосконалістю вибірок, складністю кваліфікації складу злочину респондентами або небажанням повідомляти про факт *віктимізації*, наприклад, у зв'язку з сексуальним характером злочину. Крім того, спеціальні дослідження показали, що відсоток кримінальних правопорушень, викладених респондентом інтерв'юєру, багато в чому залежить від того, які стосунки існували між правопорушником і жертвою до злочину. Тобто, стосунки, які мали місце на момент вчинення кримінального правопорушення (низки правопорушень) між порушником та жертвою обумовлюють певний ступінь суб'єктивізму і впливають на об'єктивність викладених респондентом опитування даних. Наприклад, якщо жертва і злочинець не були знайомі, то потерпілі повідомляли про 76,3 % випадків вчинення правопорушень. Якщо жертва знала правопорушника, то повідомлялося лише про 56,9 % посягань. Якщо ж правопорушник був родичем жертви, то респондент повідомляв лише про кожний п'ятий делікт (20 % від загальної кількості посягань) [8]. За даними міжнародного віктимологічного опитування населення в Україні UNICRI (1996–1999 рр.) 58 % респондентів були жертвами злочинних посягань. Показовим у цьому сенсі є той факт, що майже 70 % жертв протиправних діянь не зверталися до правоохоронних органів [9].

На сьогоднішній день для збору емпіричних даних з метою оцінки злочинності і віктимізації в різних країнах склалися свої підходи, засновані на певних альтернативних прийомах на методиках, що враховують міс-

цеві або національні особливості. Як правило, дослідники спираються на методологічну триангуляцію, тобто використовують різні взаємодоповнюючі дослідницькі методики, одночасне застосування яких дає більш зважену і наближену до реальності картину злочинності.

У розвинених країнах широко застосовуються наступні системи кількісних та якісних характеристик вивчення злочинності: міжнародні віктимологічні дослідження (Victim survey), національні віктимологічні опитування, єдині звіти з питань злочинності, самостійні обов'язкові звіти правопорушників (Self report studies), вторинний аналіз даних опитувань та включене спостереження.

Міжнародні віктимологічні дослідження (International Crime Victimization Survey (ICVS), The European Crime and Safety Survey (EUICS)).

Міжнародну організацію з вивчення жертв злочинності (ICVS) було створено у 1989 р. міжнародною робочою групою на чолі з Я. ван Дейком, П. Мейх'ю та М. Кіліасом. Загалом – вченими з 17 країн. Емпіричні дані, отримані під час дослідницької діяльності, показали, наскільки великими є прогалини між показниками офіційної статистичної звітності та реальним станом справ [10, с.211]. Було також акцентована увагу на тому, як саме розрізняються ризики злочинності серед різних груп населення на усіх соціально-демографічних лініях із числа країн-учасниць проекту. Тож постала необхідність повторити експеримент ICVS.

Другий етап дослідження пройшов у 1992 році. У ньому приймали участь учасники першого проекту. Також до участі другому етапі були запрошені вчені з інших країн для того, щоб розширити сферу порівнянь за рахунок збільшення числа промислово розвинених країн, забезпечити участь східноєвропейських країн з можливістю поліпшення їх розуміння проблем злочинності і діяльності правоохоронних органів щодо її попередження, а також удосконалити певні методологічні підходи дослідження. Проект був розшире-

ний до 13 країн, що розвиваються і 6 країн з перехідною економікою. Основна мета полягала у тому, щоб звернути увагу місцевих органів влади щодо масштабів злочинності у відповідних регіонах [11]. Було також висловлено думку, що збір достовірних даних про кримінальну віктимізацію у країнах, що розвиваються і які раніше були недоступні, надасть поштовх у проведенні порівняльних досліджень і посприє розвитку теорії кримінології.

Третя хвиля досліджень мала місце у 1996–1997 роках за участі 12 розвинених країн (переважно Центральної та Східної Європи), а також 15 країн, що розвиваються.

Четверту хвилю було проведено у 2000 році у 47 країнах. Отже, дослідження загалом тривало на протязі 1989–2000 років та проходило у чотири етапи. На підставі отриманих даних у 2004–2005 роках було виконано проєкт під назвою «Європейське обстеження злочинності та стану безпеки (EU ICS)». *The European Crime and Safety* й дотепер залишається найбільш всебічним аналізом злочинності та безпеки з усіх досліджень, які проводилися на сьогодні у Європейському Союзі.

Дослідження орієнтовано на вивчення досвіду Європейського Союзу у боротьбі зі злочинністю та функціонування роботи правоохоронних органів у окремих країнах. У подальшому результати європейської Програми доповідаються на європейському консорціумі, що включає Gallup, UNICRI, Інститут Макса Планка, CEPS / INSTEAD і Geox Ltd [12].

Дослідження порівнює рівні віктимізації у країнах ЄС та існуючі в них заходи запобігання злочинності. В них аналізуються, зокрема, й погляди громадян на якість роботи правоохоронних органів ЄС, а також оцінка рівня злочинності в усіх країнах-сусідах. EU ICS проводилося у 15 країнах старої Європи, а також у нових країнах-учасницях: у Польщі, Угорщині та Естонії. Наразі проєкт фінансується за країнами-учасницями за підтримки міжнародних грантів Європейської комісії та Організації Об'єднаних Націй [13].

Національні віктимологічні опитування (NCVS) у США. The National Crime Victimization Survey (NCVS) було розроблено для досягнення трьох основних цілей: зібрати детальну інформацію про жертви і наслідки злочинів, для оцінки кількості і видів злочинів, що не повідомляється в поліцію, і забезпечити єдині заходи запобігання окремим типам злочинів. До вибірки потрапляють майже усе населення Сполучених Штатів, починаючи з 12 років та доросліші. Кожен респондент відповідає на низку питань, щоб визначити, чи переслідувався він або вона протягом останніх шести місяців, що дозволяє отримати цілком репрезентативну кримінологічну інформацію. Питання анкетування охоплюють такі види злочинів: спроби зґвалтування, грабежі, напади з метою заволодіння чужим майном, крадіжки зі зломом, звичайні крадіжки та протиправне заволодіння автотранспортними засобами [14]. Отримані у результаті дослідження дані дають відповіді на питання щодо виду (типу) злочину, його тяжкості, отриманих у результаті його вчинення тілесних ушкоджень, про час і місце події, медичні витрати, а також, про вік, расу і стать злочинця чи злочинців, а ставлення правопорушника(ів) до жертви (незнайомі, випадкові знайомі родичі, тощо). Демографічна інформація про домогосподарок включає в себе вік, стать, расу, освіту, зайнятість, середній дохід сім'ї, сімейний стан. Іншими словами дослідження NCVS, що проводилося у 2014 році, виявило: *щодо насильницьких злочинів* – відсоток віктимізації на одиницю населення стабільний та у порівнянні з минулим, 2013-м роком (23,2 % жертв насильницьких злочинів на 1000 домогосподарств) – у 2014 р. ця цифра навіть падає (20,1 % на 1000). Не було виявлено істотних змін у рівні насильницької злочинності, а саме у рівні насильницьких сімейних злочинів, насильницьких злочинів із сексуальними мотивами, а також у насильницьких злочинах із використанням вогнепальної зброї. Близько 12 % жертв тяжкого насильства і 28 % жертв насильства з боку інтимного партнера отримали допомогу від

агентства Служби допомоги жертвам. Ніяких суттєвих змін не спостерігалось у відсотку жертв насильницьких злочинів, які отримали допомогу від Служби допомоги потерпілим з 2013 по 2014 рік. Рівень *злочинів проти власності* зменшився з 131,4 % на 1000 домогосподарств у 2013 р. до 118,1 % на 1000 в 2014 році. Стосовно *поширеності злочинів* бачимо, що у 2014 р. 1,1 % від загального числа опитаних осіб починаючи 12 років або старше (3 млн. осіб) щонайменше один раз були жертвами злочинного посягання. За оцінками, 0,5 % (1,2 млн. осіб) зазнали тяжкого насильницького нападу у 2014 р. Також 8% усіх домогосподарств (10,4 млн. домогосподарств) були потерпілими від нападу на нерухомість, що на 1 % менше, аніж у 2013 р. Зниження крадіжок припадає на зниження більшості майнових злочинів [15].

Самозвіт правопорушників (SR-дослідження: ISRD), заснований на самоаналізі, на суб'єктивній оцінці кримінальної дійсності правопорушником. Самозвіт – форма соціологічних опитувань порушників правопорядку або представників груп ризику кримінальної поведінки [16, с.121]. Самозвіти дозволяють дослідникам отримати детальну інформацію про правопорушників: не тільки зафіксувати їх демографічні дані, а й оцінити особливості сімейного виховання респондентів, властивості особистості, інтереси, мотивацію до досягнення успіху, ставлення до релігії. Розглянемо SR-дослідження на прикладі International Self-Report Delinquency Study (ISRD-3). В цілому 35 країн беруть участь у зборі даних для міжнародного проекту ISRD-3, який було розпочато у 2012 році і планується завершити у 2017 р. [17]. Станом на літо 2014 року 13 країн завершили свою роботу на місцях, серед яких фінішувала й Україна (зі збором даних із вибіркою у 1700 респондентів)¹. ISRD-3 фокусується на емпіричній перевірці низки теорій: теорії ситуаційних дій, інституційній теорії:

¹ Lukash, Anastasiia, Killias, Martin, Dzyuba, Anastasiia. (2014). First results of ISRD-3 in Ukraine. – Paper presented at the 14th Annual Conference of the European Society of Criminology, Prague.

рії аномії і процесуальній теорії справедливості. Окремі аспекти дослідження ґрунтуються на теоріях соціального контролю, кримінальних можливостей та соціальної дезорганізації [18].

Міжнародні віктимологічні дослідження, зокрема дослідження жертв латентних злочинів, дозволяють виявити чинники й умови, що впливають на динаміку злочинності у суспільстві як на національному, так і на міжнародному рівнях. Дані, отримані у результаті таких досліджень, створюють специфічну картину масштабів злочинності, відмінну від тієї, що складається на підставі офіційних джерел та за оцінками жертв злочинних посягань. Це природно, оскільки на отриманий результат істотно впливає метод дослідження. Отже, жодний з підходів вивчення злочинності не може претендувати на те, щоб бути єдиним, універсальним джерелом отримання інформації про злочинну поведінку. Досвід вивчення зарубіжних досліджень жертв латентних злочинів, з урахуванням новітніх методологічних підходів дозволяє збагатити існуючу та створити умови для розробки нової науково обґрунтованої концепції запобігання злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кетле А. Социальная физика, или Опыт исследования о развитии человеческих способностей: В 2 т. / [под ред. и с предисл. А. Русова]. – Киев : [Киевск. коммерч. ин-т], 1911–1913. – Т. 1–2.

2. Кримінологічний довідник ; під ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О. М. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О. М. і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О. М. довідкове видання. – Харків : Діса плюс, 2013. – 412 с.

3. Христич І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні / І. О. Христич // Вісник Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2012. – № 4 (11). – С. 196–203.

4. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за

ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.

5. Оберемко Ю. О. Наукові підходи до визначення поняття «латентна віктимність» / Оберемко Ю. О. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 26. – С. 273–279.

6. Головкін Б. М. Поняття латентної жертви злочину у віктимології / Б. М. Головкін // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали «круглого столу» (25 квіт. 2013 р.) / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 74–77.

7. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : монография / К. В. Вишневецкий ; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. – 295 с.

8. Комлев. Ю. Ю. Социологическое изучение преступности: по следам зарубежного опыта / Ю. Ю. Комлев // Вестник экономики, права и социологии. – 2008. – Вип. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskoe-izuchenie-prestupnosti-po-sledam-zarubezhnogo-opyta>.

9. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні : стан, детермінанти, запобігання / Б. М. Головкін // Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 2 (6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/63468/58894>.

10. Killias, Martin. «International Crime Victimization Survey (ICVS)» in B.S. Fisher and S.P. Lab (2010), Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention, SAGE Publications, Inc. – 375 s.

11. International Crime Victimization Survey (ICVS) Series [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/series/175>.

12. International Crime Victimization Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs.

13. International Crime Victimization Survey (ICVS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldsocialscience.org/documents/international-crime-victimization-survey.pdf>.
14. National Crime Victimization Survey (NCVS) Series [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/series/95>.
15. Truman J. L, Langton L. Criminal Victimization, 2014 / U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. – August 2015, NCJ 248973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/cv14.pdf>.
16. Schmallegger F. Criminology Today: An Integrative Introduction. – New Jersey, 1999. – 227 s.
17. International Self-Report Delinquency Study (ISRD) / ISRD-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.northeastern.edu/isrd/isrd3>.
18. International Self-Report Delinquency Study (ISRD) / ISRD-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.northeastern.edu/isrd/login>.

Дзюба А. Ю. Деякі аспекти вивчення жертв латентних злочинів у закордонних віктимологічних дослідженнях / А. Ю. Дзюба // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 113–118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_20.pdf

Виконано аналіз латентної злочинності як одного з вагомих чинників самодетермінації злочинності. Розглянуто підходи до оцінки загального рівня злочинності та тенденцій її розвитку з урахуванням високої латентності, що викладені у працях закордонних кримінологів. Особлива увага приділяється міжнародним віктимологічним дослідженням (Victim survey) та самостійним обов'язковим звітам правопорушників (Self report studies).

Дзюба А.Ю. Некоторые аспекты изучения жертв латентных преступлений в зарубежных виктимологических исследованиях

Выполнен анализ латентной преступности как одного из весомых факторов самодетерминации преступности. Рассмотрены подходы к оценке общего уровня преступности, а также тенденций ее развития с учетом высокого уровня латентности, используемые в работах зарубежных криминалогов. Особое внимание уделяется международным виктимологическим исследованиям (Victim survey) и самостоятельным обязательным самоотчетам правонарушителей (Self report studies).

Dziuba A.Ju. Results of Foreign Studies of Victims of Latent Crimes

This article is devoted to overview of latent crime as one of the main factors of self-determination of crime. The approaches to the assessment of the overall level of crime, as well as its development trends, taking into account the level of latency temple used in the works of foreign criminologists. Particular attention is paid to international victimization studies (Victim survey) and self-binding self-reported offenders (Self report studies).